

สรุปและข้อเสนอแนะ

อุปกรณ์การแสดงเป็นเครื่องมือที่นำมาใช้ประกอบการแสดงเพื่อช่วยทำให้เนื้อเรื่องของการแสดงชัดเจนยิ่งขึ้น และยังช่วยเสริมบทบาทของตัวละครให้ดำเนินไปตามเนื้อเรื่อง เพื่อสื่อความเข้าใจ ความหมาย และอารมณ์ไปสู่ผู้ชมการแสดงได้ อุปกรณ์การแสดงมีมากมายหลายชนิด ใช้ประกอบการแสดงแต่ละประเภทที่มีแนวการเสนอเรื่องราวและคราไปสู่ผู้ชมแตกต่างกัน อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการแสดงละครเวทีของไทย จัดว่าเป็นอุปกรณ์ที่มีลักษณะการใช้แตกต่างไปจากอุปกรณ์การแสดงละครประเภทอื่น เนื่องจากละครเวทีของไทยมักเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตและความเป็นอยู่ของชนชั้นสูงระดับเจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน ดังนั้นระเบียบวิธีใช้อุปกรณ์ที่นำมาใช้ประกอบจึงต้องมีจารีตการการใช้ที่มีระเบียบแบบแผนเหมาะสมกับชนชั้นในระดับนั้น

การศึกษาจารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงละครเวที โดยราชบัณฑิตยสถาน เรื่องอิเหนา ในรัชกาลที่ 2 ที่สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ได้จัดทำขึ้นเป็นบทละครเวทีแสดงเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนชนานที่ต่าง ๆ จับตาดูตั้งแต่ประชันตาต่อนก ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดศึกครั้งแรกของเรื่องระหว่างอิเหนากับระตูปุศลิษณา จนถึงอภิเษกสังคามาระดาซึ่งเท่ากับเป็นการจบเรื่องอิเหนาตามบทพระราชนิพนธ์เช่นเดียวกัน โดยกรมศิลปากรได้จัดทำเป็นบทละครขนาดยาว, สั้นต่าง ๆ กัน รวมได้ 41 บท และอัน 41 บทนั้น บางตอนก็มีเนื้อความซ้ำกันบ้างในบางเหตุการณ์ ดังนั้นในการศึกษาจารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงละครเรื่องอิเหนา จึงได้คัดเลือกบทละครเป็นตัวแทนของบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรทั้งหมดได้ 20 ตอน ซึ่งมีเนื้อเรื่องและเหตุการณ์ครอบคลุมเนื้อเรื่องอิเหนาทั้งหมดได้

จากการศึกษาบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร ทั้ง 20 ตอน พบว่า อุปกรณ์การแสดงที่จำเป็นต้องนำมาใช้ประกอบการแสดงมีมากมาย สามารถแยกประเภทของอุปกรณ์ออกเป็นหมวดหมู่ ๆ ได้ 4 หมวด ตามลักษณะการใช้ดังนี้

1. อุปรกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ คือ อุปรกรณ์ที่นำมาใช้ประกอบการแสดงโดยใช้เป็นเครื่องประกอบฉากและส่งเสริมยศศักดิ์ของตัวละคร อุปรกรณ์ประเภทนี้จะไม่เคลื่อนที่ขณะทำการแสดง ได้แก่ เติง เครื่องราชูปโภค หมอนสามเหลี่ยม พัด และแส้ สำหรับพัดและแส้อาจมีการเคลื่อนไหวเล็กน้อย แต่ยังคงอยู่กับที่ ไม่เคลื่อนย้ายขณะทำการแสดง

2. อุปรกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหว คือ อุปรกรณ์การแสดงที่ตัวละครต้องใช้ถือจับต้อง และเคลื่อนที่ขณะทำการแสดง อุปรกรณ์ประเภทนี้สามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภทตามลักษณะการใช้ได้แก่

2.1 อุปรกรณ์ประเภทพาหะ ได้แก่ ราชรถ ม้าแฉง แส้ม้า ขอช้าง ธง และกลด

2.2 อุปรกรณ์ประเภทกระบวณแห่ ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น เขี้ยวและแดง ฉัตรชุมสาย เขี้ยวและแดง พัดโบก บังสุรย์ จามร และบังแทรก

3. อุปรกรณ์ประเภทอาวุธ ได้แก่ ทวน หอกซัด กระบี่ และกริช ซึ่งเป็นอาวุธสำหรับตัวเอกและตัวสำคัญในเรื่อง

4. อุปรกรณ์เบ็ดเตล็ด ได้แก่ เพี้ยยศ เส้า ดอกลาเจียก พานผ้า เครื่องทรงชุดบวช อุปรกรณ์ร้อยดอกไม้ และตัวหนัง

อุปรกรณ์ทั้ง 4 หมวดนี้ จะถูกกำหนดให้นำมาใช้ประกอบการแสดงด้วยปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ฉากหรือสถานที่ที่ระบุนั้นละคร โดยเฉพาะฉากที่ใช้บ่อย ได้แก่ ฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตึกหนัก และฉากห้องบรรทม ต้องใช้อุปรกรณ์ประกอบการแสดงประเภทตั้งอยู่กับที่ ประกอบเสมอ

2. เหตุการณ์ในเรื่องละคร โดยเฉพาะเหตุการณ์การตรวจพลของตัวเอกต้องใช้ อุปรกรณ์ประเภทพาหะ ได้แก่ ธงและกลด ประกอบเสมอ แม้ว่าจะไม่ได้ระบุนั้นแต่ละครก็ตาม

3. สิ่งทีบละครระบุนั้น เมื่อบทละครระบุนั้นให้ตัวละครทำกิจกรรมอะไรมักจะมี อุปรกรณ์ที่ต้องใช้ด้วย เช่น ใช้อาวุธอะไรต่อสู้ ใช้พาหะชนิดไหนในการเดินทาง และต้องถือ อุปรกรณ์ประเภทไหนในการทำกิจกรรมนั้น ๆ เป็นต้น

4. ประเพณีนิยมของชนชาติใน เรื่องละคร หมายถึง ตัวละครในเรื่องอิเหนาระบุว่า เป็นชนชาติชวา ซึ่งมีประเพณีการพกกวีชเป็นอาวฐพระจากาย ดังนั้นตัวละครชวาในเรื่องจะต้อง พกกวีชไว้ที่เอวเสมอ แม้จะมีได้อยู่ในเหตุการณ์การรบก็ตาม

อุปกรณ์การแสดงที่ถูกกำหนดให้นำมาใช้ประกอบในการแสดงละครเรื่องอิเหนาตามที กล่าวถึงนั้น เป็นอุปกรณ์ที่มีจารีตการมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ทางการแสดงและปฏิบัติสืบเนื่องมาแต่โบราณ ครั้งละครยังอยู่ในการดูแลจากราชสำนัก จนถึงปัจจุบันที่กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแล รักษาไว้เป็นสมบัติของชาติ จารีตการใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ถูกสืบทอดมาด้วยการจดจำเป็นช่วง โดยการถ่ายทอดจากศิลปินรุ่นเก่าสู่ศิลปินรุ่นใหม่ แม้ในปัจจุบันจารีตการใช้อุปกรณ์บางอย่างได้ถูก บรรจุลงในหลักสูตรการเรียนนาฏศิลป์ไทยในปัจจุบันบ้างแล้วก็ตาม แต่ยังมีจารีตการใช้อุปกรณ์อีก มากมายที่ยังคงอยู่ในรูปของความจำของศิลปินและครูอาจารย์อาวุโส ดังนั้นการถ่ายทอดในลักษณะ ของการจำ ทำให้ความรู้บางอย่างสูญหายไปเนื่องจากความหลงลืม เพราะไม่ได้นำมาใช้เป็น เวลานาน ดังนั้นการศึกษาจารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงละครจึงเป็นเรื่องสำคัญ ควรจดจำและ บันทึกรไว้เป็นข้อมูลทางนาฏศิลป์ไทยเพื่อศึกษา ดังจะได้กล่าวโดยสรุปต่อไป

จารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงละครเรื่องอิเหนา ได้จัดระเบียบการบรรยายไว้โดยการ แยกออกเป็นกลุ่มตามประเภทของอุปกรณ์ที่ใช้ในเรื่อง ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 หมวดใหญ่ดังกล่าวเสมอ แต่ในหมวดสุดท้าย คือ หมวดเบ็ดเตล็ดจะไม่กล่าวถึง เนื่องจากสามารถนำมาใช้ประกอบตาม เนื้อเรื่องด้วยการจับถือตามปกติโดยไม่มีทำนาฏศิลป์ประกอบมากนัก จารีตการใช้อุปกรณ์การแสดง ละครเรื่องอิเหนานี้ 3 ประเภทแรก สามารถกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. การใช้อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ทั้ง 5 ชนิด มักจะถูกจัดวางไว้ในเฉพาะจาก ห้องพระโรง จากหลังปลา จากตึกหนักหรือปราสาท และจากห้องบรรทม อุปกรณ์เหล่านี้จะมี ระเบียบวิธีใช้ที่มีลักษณะแยกตามชนิดของอุปกรณ์ต่าง ๆ ได้แก่

1.1 เติง นับเป็นอุปกรณ์สำคัญสำหรับประกอบการแสดงราชของไทย โดยเฉพาะ การแสดงละครก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เติงจะเป็นอุปกรณ์แสดงสัญลักษณ์ให้ผู้ชมเข้าใจความหมาย ของการแสดงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ตั้งแต่ใช้เป็นที่ประทับของกษัตริย์ในเรื่องเป็นเท่นบรรทม เป็นม้านั่ง านสวน แทนการเพาะอยู่บนห้องฟ้า การป็นอยู่บนต้นไม้สูง เป็นภูเขา ตลอดจนเป็นเกยสำหรับขึ้น ช้างหรือม้า ต่อมาเมื่อการแสดงละครตกอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร และสร้างโรงละครแห่ง

ชาติขึ้นมาแล้วนั้น เพียงมีบทบาทน้อยลง เพียงเป็นแทนที่ประทับหรือเป็นแทนบรรทมสำหรับกษัตริย์ และพระราชวงศ์เท่านั้น

เตียงสำหรับใช้ประกอบการแสดงมี 2 ขนาด คือ เตียงใหญ่และเตียงเล็ก มีการจัดวางเพื่อการนำไปใช้ในโอกาสต่างกันตามเนื้อเรื่องละคร ดังนี้

- ถ้ากษัตริย์ออกจากราชการหรือรับแขกเมือง ด้วยการนั่งคนเดียวหรือ 2 คน ใช้ใช้เตียงใหญ่วางที่จุดศูนย์กลางส่วนหลังของเวที

- ถ้ามีแขกเมืองที่มีฐานะเทียบเท่ากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ ใช้ใช้เตียงเล็ก เสริมทางมุมขวาและซ้ายของเตียงใหญ่ โดยกำหนดว่าตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์นั้น หรือมีความสำคัญด้านตำแหน่งสูงกว่าที่นั่งที่เตียงเล็กด้านขวา ส่วนตัวละครที่สำคัญเป็นรองนั่งที่เตียงเล็กด้านซ้าย โดยจะใช้เตียงเล็ก 1 ตัว หรือ 2 ตัวแล้วแต่จำนวนของตัวละครที่จะออกแสดง รวมในฉากนั้น ๆ

งานด้านการใช้เตียง ตัวละครสามารถใช้เตียงได้ 3 วิธีคือ

ก. การนั่งบนเตียง สามารถนั่งบนเตียงตั้งแต่ 1-4 คน โดยการนั่งทับเคียงข้างขวา (ถ้าเป็นการแสดงละครประเภทอื่น อาจนั่งในลักษณะอื่นได้อีก)

ข. การนอน สามารถนอนบนเตียงตั้งแต่ 1-2 คน โดยการนั่งเหยียดขาทอดไปทางขวามือ ใช้เท้าทั้งสองข้างเชื่อมกัน ใช้หมอนสามเหลี่ยมรองใต้รักแร้หรือเท้าแขนตามแนวของสันหมอนอย่างใดอย่างหนึ่ง

ค. การยืน สามารถขึ้นไปยืนทับทานการขึ้นมา ซ่าง และส่งกองทัพให้เคลื่อนที่ไปยังจุดหมายตามเนื้อเรื่องละคร

สำหรับการขึ้นหรือลงจากเตียงของตัวละครต่อหน้าผู้ชม ทางนาฏศิลป์ไทย ได้กำหนดเป็นหลักเกณฑ์ในเรื่องของท่าทางและขาที่จะก้าวขึ้นบนเตียง ด้วยการให้เท้าซ้ายก้าวขึ้นและลงเตียงเท่านั้นสำหรับท่าทางกับเท้าที่ใช้ในการขึ้นเตียงและลงจากเตียงนี้สามารถนำไปใช้กับการขึ้นและลงจากราชารถด้วย

1.2 หมอนขวาน เป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดงที่ต้องวางไว้ด้านซ้ายของเตียงเสมอ เพื่อให้ตัวละครใช้เท้าแขนในการทับทและการนอนของตัวละคร มี 2 แบบคือ หมอนขวานแบบหน้าปักและหมอนขวานหน้าเรียบ

1.3 เครื่องราชูปโภคมีทั้งหมด 5 ชุด จัดเป็นอุปกรณ์ที่ใช้บ่อยในการจัดวาง ประกอบฉากสำหรับพระมหากษัตริย์ในละครเพียง 2 ชุด ส่วนอีก 3 ชุดจัดเป็นอุปกรณ์ที่มีใช้น้อย บางชนิดใช้เพียงครั้งเดียว

อุปกรณ์ประเภทเครื่องราชูปโภคสำหรับกษัตริย์ในละคร 2 ชุดจะจัดวางไว้บนโต๊ะเคียงข้างเตียงใหญ่ด้านซ้ายและขวามือ โดยใช้เครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 วางด้านซ้ายและชุดที่ 2 วางด้านขวา โดยมีแบบปฏิบัติสืบมาว่า ถ้าในการแสดงตอนใดมีฉากประเภทห้องพระโรง พลับพลา ตาหนักหรือปราสาท ห้องบรรทม มากกว่า 1 ครั้ง ให้ผู้กำกับเวทีพิจารณาว่าฉากเหล่านั้นฉากใดจำเป็นต้องจัดให้ดูไฮโดงและตระการตากว่าจากอื่น ๆ ในตอนเดียวกัน ให้วางโต๊ะเคียงไว้ที่เตียงทั้ง 2 ด้าน และใช้เครื่องราชูปโภคทั้ง 2 ชุด ส่วนฉากที่มีความไฮโดงน้อยกว่าให้วางโต๊ะเคียงด้านซ้ายมือและใช้เครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 เท่านั้น

1.4 พัดโบกและแล้ เป็นอุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ที่มีการเคลื่อนไหวเล็กน้อยในขณะทำการแสดง พัดโบกและแล้สามารถนำมาใช้ในฉากเดียวกันได้ โดยให้นางกำนัลหรือมหาดเล็ก 2 คน ถือพัดอยู่ด้านขวาของเตียง และถือแล้อยู่ด้านซ้ายของเตียงแบบ-มาตามจังหวะของทำนองเพลงที่บรรเลงในขณะนั้น

วิธีปฏิบัติสำหรับนางกำนัลและมหาดเล็ก ผู้ถือพัดและแล้ ก่อนจะหยิบพัดและแล้ขึ้นมาถวายงานต่อกษัตริย์ที่ประทับบนเตียง ต้องถวายบังคมก่อน 1 ครั้ง เสมอ แล้วจึงถวายงานได้

ในการแสดงบางครั้งอาจใช้พัดถวายงานอยู่ด้านขวาของเตียงเพียงชิ้นเดียวโดยไม่มีแล้ หรือบางครั้งอาจใช้พัดถวายงานทั้ง 2 ซ้างของเตียงก็ได้ แต่จะไม่นิยมถวายงานด้วยแล้เพียงอย่างเดียว

อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ทั้งหมดนี้ เป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับตัวละครที่มีฐานะเป็นกษัตริย์หรือพระราชวงศ์เท่านั้น ซึ่งยังมีผลต่อการแบ่งระดับฐานะของตัวละครให้ผู้ชมสามารถรับรู้ได้เอง โดยไม่ต้องบรรยาย และแม้ว่าอุปกรณ์เหล่านี้ตัวละครจะไม่ได้จับต้องหรือถือเพื่อใช้ในการประกอบฉากก็ตาม แต่ก็นับว่าอุปกรณ์เหล่านี้มีความสำคัญ ซึ่งการแสดงละครที่สมบูรณ์จะขาดเสียมิได้

2. อุปกรณประกอบการเล่นไหว มักจะเป็นอุปกรณ์ที่ถูกระบุให้ใช้ด้วยปัจจัยของ เหตุการณ์ในเรื่อง บทละครระบូ และประเพณีของชนชาติในเรื่องละคร แยกใช้ในโอกาสต่าง ๆ กัน มีด้วยกัน 2 ประเภท คือ

2.1 อุปกรณประเภทพาหนะ โดยจะหมายความถึงอุปกรณ์ที่ใช้ร่วมกับอุปกรณ์ที่เป็นรูปพาหนะจริง ได้แก่ แล่ม้า ขอช้าง ธง และกลด ใช้ร่วมกับราชรถและม้าแฉงแล้วแต่กรณี ดังนี้

ราชรถ เป็นพาหนะใช้ประกอบการเดินทางของผู้แสดงที่เป็นกษัตริย์ และ พระญาติวงศ์ในระยะไกล หรือใช้ในกระบวนแห่งานราชพิธี ราชรถในละครสามารถนำมาใช้ประกอบการแสดงละครได้ 2 วิธีคือ

ก. ใช้สำหรับนั่ง ผู้แสดงสามารถนั่งบนราชรถตั้งแต่ 1-3 คน โดยแบ่ง ลักษณะการนั่งออกเป็น 3 แบบ ดังนี้

- นั่งคนเดียว สำหรับพระหรือนาง
- นั่ง 2 คน สำหรับพระกับนาง พระกับพระ และนางกับนาง
- นั่ง 3 คน สำหรับพระ 2 คน กับนาง 1 คน และนาง 3 คน

วิธีการนั่งบนราชรถสำหรับผู้แสดงตัวพระ มีอยู่ 2 วิธี คือ การนั่งบนบัลลังก์ด้วยการนั่งห้อยเท้าข้างซ้าย ให้ขวาก้าวขึ้นไปบนบัลลังก์ในลักษณะคล้ายการคุกเข่า และการนั่งบนพื้นราชรถ ด้วยการนั่งคุกเข่าหันด้านซ้ายไปทางผู้ชม หันหน้าไปทางงอนรถ

ส่วนการนั่งบนราชรถสำหรับผู้แสดงตัวนาง ที่มีอยู่ 2 วิธีเช่นกัน คือ การนั่งบนราชรถ ด้วยการนั่งบนบัลลังก์ห้อยเท้า 2 ข้างวางบนพื้นราชรถ และการนั่งบนพื้นราชรถ ด้วยการนั่งพับเพียบ หันหน้ามาทางผู้ชมด้านหน้าเวที

การจัดหาตัวละครนั่งบนราชรถแบบใดนั้น ผู้กำกับจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและความสวยงาม โดยการใช้บทละครเป็นหลัก ประกอบกับความพร้อมของราชรถที่จัดหาให้มีขึ้นในการแสดงแต่ละครั้ง การนั่งบนราชรถในการแสดงละครจะใช้เมื่อตัวละครทาบทณะราชรถหยุดอยู่กับที่และเมื่อราชรถเคลื่อนที่

ข. ใช้สำหรับยื่น การยื่นบนราชรถหรือ "ย็นรถ" ใช้กับผู้แสดงตัวพระ
เท่านั้น และใช้ในกรณีที่ตัวละครกำลังทาบทชระราชรถหยุดอยู่กับที่ การย็นรถของผู้แสดงตัวพระ
จะสามารถย็นได้เพียง 1 คน แม้ว่าในขณะที่นั้นผู้แสดงพระนั่งบนราชรถมากกว่า 1 คนก็ตาม

การย็นรถของผู้แสดงพระ สามารถย็นได้ด้วยเท้าขวาและซ้าย แล้ว
แต่ว่าราชรถจะออกจากประตูด้านขวาหรือซ้าย

ถ้าราชรถออกทางประตูขวา ผู้แสดงจะย็นบนพื้นราชรถด้วยเท้าซ้าย
เท้าขวาจะยกขึ้นไปตั้งเข่าบนบัลลังก์ หันหน้าไปทางผู้ชม

ถ้าราชรถออกทางประตูซ้าย ผู้แสดงจะย็นบนพื้นราชรถด้วยเท้าขวา
เท้าซ้ายจะยกขึ้นไปตั้งเข่าบนบัลลังก์แทน เพื่อจะได้หันหน้าไปทางผู้ชม

การเคลื่อนที่ราชรถในละคร ต้องมีผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้าจับ
แอกที่อยู่ตรงอนรถลากราชรถไปตามพื้นเวที การเคลื่อนที่ราชรถด้วยวิธีนี้ แสดงว่า ราชรถใน
ละครเป็นราชรถที่เทียมด้วยสัตว์ในการลากจึงไปตามที่ต่าง ๆ เมื่อราชรถหยุด ผู้แสดงเป็นม้าจะ
นั่งลง แต่มือยังคงจับแอกไว้ตลอดเวลา

ม้าแวม การแสดงละครเรื่องอิเหนา ใช้ม้าแวมประกอบการแสดง
ตามเนื้อเรื่องหลายเหตุการณ์ ในวัตถุประสงค์เพื่อการเดินทาง เป็นม้าศึกสำหรับรบบนหลังม้าและ
เป็นพาหนะใช้สำหรับการล่าสัตว์ ดังนั้นการใช้ม้าแวมมักนิยมใช้ม้าแวมคู่กับอุปกรณ์ชนิดอื่น ได้แก่
แล้ม้าและอาวุธ ดังมีวิธีการใช้ดังนี้

- การขึ้นม้าแวม เมื่อผู้แสดงทาท่าขึ้นม้า ด้วยการยื่นยกเท้าซ้าย มือ-
ขวาจับหลังหรือถือแล้ม้า มือซ้ายจับสอดมือเบงายระดับศีรษะ งอข้อศอก จะมีทหารนำม้าแวมมา
แขวนไว้ที่เอวด้านขวาของผู้แสดงที่จะขึ้นม้า เสร็จแล้วต้องถวายบังคม 1 ครั้ง ถ้าผู้ขี่ม้าเป็นกษัตริย์

- การลงม้าแวม เมื่อผู้แสดงจะลงจากหลังม้า จะรวมมือทั้ง 2
ระดับอกให้มือขวาจับ มือซ้ายตั้งวง เหมือนการลงจากเตียง จากนั้นจะต้องก้าวซ้ายหมุนตัวมาทาง
ขวา 1 รอบ พร้อมกับเคลื่อนมือซ้ายไปจับหลัง มือขวาดังวงสูง เมื่อหมุนตัวกลับมาอยู่ด้านหน้าแล้ว
จะมีทหารมาปลดม้าแวมออกจากเอวผู้แสดงแล้วทาท่าขี่ม้าจากไป ส่วนผู้ที่ลงจากม้ากลับมาทาบท
ด้านหน้าเวที

- การจับม้าแผง หมายถึง การขี่ม้าหรือควมม้าในการแสดง สามารถ

ปฏิบัติได้ 3 วิธีคือ

1. การจับม้าแผงด้วยมือเปล่า
2. การจับม้าแผงด้วยการใช้แล้ม้าประกอบ
3. การจับม้าแผงด้วยการใช้อาวุธประกอบ

- การเร่งม้า หมายถึง ก่อนการควมม้าให้ทำสัญญาณให้ม้าวิ่งนั่นเอง

ในการแสดงละคร สามารถเร่งม้าได้โดยใช้อุปกรณ์อื่นช่วย ได้แก่

1. การใช้แล้เร่งม้า
2. การใช้อาวุธเร่งม้า

ม้าแผง เป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง มีความหมายเท่ากับการขี่ม้าจริงเท่านั้น ม้าแผงจะไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการทาบทของผู้ขี่ม้าเลย หมายความว่า เมื่อผู้แสดงแขวนม้าแผงแล้วก็จะแสดงตามบทบาทของตน ถ้าไม่มีบทควมม้าหรือจับม้า มือของผู้แสดงแทบจะไม่ได้จับบนตัวม้าแผงเลย แต่ในการแสดงละครเราก็ยังขาดม้าแผงไม่ได้ พร้อมทั้งมีระเบียบปฏิบัติของการขี่ม้าแผง ซึ่งต้องปฏิบัติตามสืบมาจนทุกวันนี้

แล้ม้า เป็นอุปกรณ์ใช้คู่กับม้าแผงหรือม้าทรง เมื่อถึงบทที่ผู้แสดงจะต้องขี่ม้า ผู้แสดงจะต้องถือแล้ม้าก่อนจึงทำท่าขึ้นม้าได้ การจับแล้ม้าประกอบการแสดงคู่กับม้าแผงหรือม้าทรง มี 2 วิธีคือ การจับแล้ม้าในขณะขี่และ การจับแล้ม้าในขณะตีบทหรือทาบทตามเนื้อเรื่อง

ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา มีการใช้แล้หลายครั้ง เนื่องจากตัวละครเอกในเรื่องนิยมใช้ม้าเป็นพาหนะในการเดินทางและในการรบ ดังนั้นจึงมีการใช้แล้ประกอบมากตามไปด้วย แม้ว่าในการรบจะใช้อาวุธในการควมม้าแทนก็ตาม แต่ในการตรวจพลก่อนการทาบทที่ขี่ม้าเป็นพาหนะ ก็ยังคงต้องใช้แล้ม้าประกอบการแสดงด้วย

ขอช้าง เป็นอุปกรณ์ใช้คู่กับช้างทรงที่ใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบช้างในการแสดงละครเรื่องอิเหนาใช้ขอช้างประกอบการแสดงเฉพาะในการเดินทางไกลเท่านั้น วิธีจับขอช้างในการแสดงสามารถจับและถือได้ทั้ง 2 มือ โดยวิธีกำด้ามขอช้าง ให้ส่วนขอช้างเกี่ยวกับ

โหลผู้แสดงเป็นข้างไว้ แต่มีข้อสังเกตว่าจะต้องถือด้วยมือขวา เกี่ยวกับโหลขวาของผู้แสดงเป็นข้าง พร้อมทั้งใช้มือซ้ายแตะที่ปลายด้ามขอข้างเสมอ

สำหรับทำขึ้นข้าง มีข้อกำหนดทางนาฏศิลป์ไทยว่า ให้ถือขอข้างด้วยมือขวา แล้วทำท่ากลางอัมพร ใช้เท้าซ้ายเหยียบที่ข้อเท้าขวาของผู้แสดงเป็นข้างที่ยืนอยู่ด้านหน้า

ธง เป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์อย่างหนึ่ง ใช้ประกอบการแสดงโดยการถือหน้าทรวงกัณฑ์หรือกระบวณแห่ มีวิธีการจับและถือธง 3 แบบ คือ

แบบที่ 1 ใช้สำหรับผู้แสดงถือธงวิ่งออกมาจากประตูด้านขวา ขณะราตรวจพลในช่วงแรกที่คนธงออกมารำเพื่อเรียกพลก่อน

แบบที่ 2 ใช้ในการรำในบทของคนธงหน้าเวทีถ้าถือไว้หนึ่ง ๆ แต่ถ้ามีการโบกธงไป-มา และเคลื่อนที่ไปยังประตูทางออก จะหมายถึง การเรียกพลทหารที่ถืออาวุธออกมาแสดงฝีมือและความพร้อมเพรียง

แบบที่ 3 ใช้เมื่อยืนรอที่มุมด้านซ้ายของเวที รับคำสั่งจากแม่ทัพและการถือธงเดินนำกองทัพอัฒณะเคลื่อนที่

การที่คนธงต้องถือธงตามแบบและโอกาสต่าง ๆ นี้ คนธงจะต้องมีการเปลี่ยนตำแหน่งการยืนของตน เพื่อความเหมาะสมและเป็นเกณฑ์ในการราตรวจพลในบทของคนธงอย่างหนึ่ง ซึ่งคนธงจะต้องรู้และปฏิบัติตาม

กลด เป็นอุปกรณ์ที่จัดเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์และพระญาติวงศ์อย่างหนึ่ง ใช้ประกอบการกันกลดขณะตัวเอกราตรวจพลหรือนั่งบนราชรถ วิธีถือกลดมีอยู่เพียงแบบเดียว แต่มีการใช้หลายโอกาสที่ผู้ถือกลดจะต้องรู้ธรรมเนียมในการกันกลดให้เจ้านาย ดังนี้

- ถ้าเจ้านายทำท่าทำจากโดยชักกลด ผู้ถือกลดต้องนั่งตั้งเข่าทางด้านซ้ายของนายหันหน้าเข้าหาเจ้านาย

- ถ้าเจ้านายกำลังราตรวจพล ต้องระวังไม่ให้ส่วนของกลดไปบังผู้แสดงที่กำลังรำอยู่ด้านหน้าได้

- ถ้าเจ้านายหมุนตัว ผู้ถือกลดต้องหมุนตัวตามเจ้านาย โดยวิ่งอยู่โดยรอบตัวเจ้านายให้ผู้ถือกลดอยู่หลังเจ้านายเสมอ

- ถ้าเจ้านายนั่งอยู่บนราชรถ ผู้ถือกลดต้องอยู่หลังเจ้านายเสมอ
 อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวยุทธประเภทพาหนะทั้งหมดนี้สามารถนำไปใช้
 ประกอบเมื่อมีการจัดกระบวนแห่ในละคร โดยนำไปประกอบกับเครื่องสูงที่ใช้ในละคร ได้แก่ ฉัตร
 5 ชั้น ฉัตรชุมสาย บังแทรก จามร พัดโบกขนาดใหญ่ได้

2.2 อุปกรณ์ประกอบกระบวนแห่ จากการศึกษาพบว่าเป็นการเลียนแบบการจัด
 รูปกระบวนแห่พระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตเท่านั้น ส่วนการใช้เครื่องสูงมีด
 เียนแบบการใช้อย่างจริงจัง และแต่ละครั้งในการแสดง ตำแหน่งของเครื่องสูงในละครจะไม่ได้
 อยู่ในตำแหน่งเดิมทุกชิ้นเสมอไป ดังนี้

รูปของกระบวนแห่ในละคร เริ่มด้วย

- ธง
- เครื่องสูงแห่หน้า
- ราชรถ
- เครื่องสูงแห่หลัง
- ขบวนตามเสด็จ

ส่วนจำนวนของเครื่องสูงแห่หน้าและหลังไม่เท่ากันทุกครั้ง และแต่ละครั้ง
 ลักษณะของเครื่องสูงก็ไม่เหมือนกัน ดังนั้นกล่าวได้ว่า การจัดกระบวนแห่ในละครเลียนแบบการจัด
 กระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ไทย เฉพาะการจัดรูปกระบวนแห่นั้น และใช้
 เฉพาะกระบวนพระราชอิสริยยศเท่านั้น

การใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวยุทธต่าง ๆ ตามเนื้อเรื่องเหล่านี้ จะ
 เห็นได้ว่าอุปกรณ์บางชนิดผู้แสดงต้องใช้ถือ จับต้อง เป็นส่วนประกอบในการทาบทวนการแสดง แต่
 อุปกรณ์บางชิ้นเพียงแสดงความหมายสื่อให้ผู้ชมสามารถเข้าใจการแสดงได้ง่ายขึ้น โดยไม่ต้องนำ
 มาถือประกอบการทาบทวนเลย แต่อย่างไรก็ดีอุปกรณ์ทั้งหมดนี้นับเป็นอุปกรณ์สำคัญทั้งสิ้น เพราะ
 ด้ยขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไป นับว่าการแสดงนั้นไม่สมบูรณ์

3. อุปกรณ์ประเภทอาวุธ ด้วยเหตุที่พระเอกของเรื่องมีลักษณะเป็นนักรบดังนั้น อาวุธ
 จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการช่วยส่งเสริมพระเอกและตัวเอกที่ใช้อาวุธมาก อาวุธที่จัดว่าเด่นในการ

แสดงละครเรื่องอิเหนามี 4 ชนิดด้วยกัน คือ ทวน หอกขัด กระบี่ และกริช ซึ่งมีวิธีถือและการจับต่างกัน ดังนี้

ทวน เป็นอาวุธชนิดยาว ใช้รบบนหลังม้า มีวิธีถือทวน 2 แบบคือ

- การถือทวนมือเดียว มี 4 วิธี ได้แก่

วิธีที่ 1 ถือทวนไว้ด้านหน้า ใช้เมื่อผู้แสดงยืนแถว ถือทวนชี้มา ราวาทวนราวทวนตามกระบวนท่าสรรเสริญคุณ และราวป้องกัน

วิธีที่ 2 ถือทวนไว้ด้านหลัง ตั้งทวนตรง ใช้เมื่อผู้แสดงราวทวนตามกระบวนท่าโคมสามใบ ใบที่ 1

วิธีที่ 3 ถือทวนด้านหน้าแขนหงายตั้ง ใช้เมื่อผู้แสดงราวทวนตามกระบวนท่าโคมสามใบ ใบที่ 2 และ 3

วิธีที่ 4 ถือทวนด้านหน้าตั้งทวนตรง ทักข้อมือ งอแขน ใช้เมื่อต้องการแยกออกจากคู่ต่อสู้ ใช้ทวนในความหมายว่า "มาสู้กัน" และในการควงอาวุธ

- การถือทวน 2 มือ มี 8 วิธี ดังนี้

วิธีที่ 1 ถือทวนไว้ด้านข้าง ปลายทวนอยู่ด้านหน้า ใช้เมื่อผู้แสดงท่าทำฉายอาวุธทวนและทาบท

วิธีที่ 2 ถือทวนไว้ด้านข้าง ปลายทวนอยู่ด้านหลัง ใช้เมื่อผู้แสดงท่าทำฉายอาวุธ

วิธีที่ 3 ถือทวนยกขึ้นระดับอก และใช้อีกมือหนึ่งรองค้ำทวนส่วนปลายระดับศีรษะด้านข้าง ใช้เมื่อราวทวนตามกระบวนท่า "หงส์ 2 คอ" และควัดทวนออกจากคู่ต่อสู้

วิธีที่ 4 ถือทวนยกขึ้นระดับอก ใช้มืออีกข้างหนึ่งรองค้ำทวนส่วนปลายระดับสะโพก ใช้เมื่อราวทวนตามกระบวนท่า "นาคเกี่ยว" ในการรบและทาบทตามคำร้อง

วิธีที่ 5 ถือทวนในท่าปลดก้าง

วิธีที่ 6 ถือทวนในท่าชิงคลอง

วิธีที่ 7 การฟัน การรับอาวุธ และการประอาวุธในลักษณะ "ตีผ่าน"

วิธีที่ 8 ยกทวนขึ้นรับอาวุธของคู่ต่อสู้ด้านหน้า

เนื่องจากทวนเป็นอาวุธชนิดยาว ดังนั้นจึงมีการจับทวนทั้งแบบมือเดียวและแบบ 2 มือ เมื่อนำมาประกอบกับท่านาฏศิลป์โดยใช้ส่วนประกอบของลำตัวในท่าต่าง ๆ ทำให้เกิดความหมายมากมาย และท่าถือทวนต่าง ๆ นี้ บางท่าเป็นการเลียนแบบการถืออาวุธทวนจริง แต่บางท่าน่าจะเป็นท่าที่ครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์คิดประดิษฐ์ขึ้นเอง

หอกขัด เป็นอาวุธคล้ายหอกหรือทวน แต่สั้นกว่า ใช้ครั้งละ 1 คู่ต่อผู้แสดง 1 คน และใช้รบบนหลังม้า มีวิธีการถือหอกขัด 2 วิธี และวิธีเก็บอีก 1 วิธี ดังนี้

การถือหอกขัดวิธีที่ 1 เป็นการถือหอกขัด 2 เล่มด้วยมือเดียว ใช้เมื่อ

1. บังหน้า
2. ทาบตามทวนองเพลงและทาบตามคำร้องที่ไม่ใช่ทาบ
3. ตัวละครลงจากหลังม้า

การถือหอกขัดวิธีที่ 2 เป็นการถือหอกขัดด้วยมือข้างละ 1 เล่ม ใช้เมื่อ

1. การพุ่งหอก
2. การรับอาวุธจากคู่ต่อสู้
3. เจ้อหอกและการทาบทว่า "มาสู้กัน"
4. ในการร่ายในท่าสรรเสริญครู บล็อกข้าง และการแยกออกจาก

คู่ต่อสู้

5. ในการรบทั้งการแทง การรับ การปิดอาวุธคู่ต่อสู้ รวมทั้งการรวมอาวุธในท่าชิงคลอง

การเก็บหอกขัดจากพื้นเวที มืออยู่เพียง 1 วิธี โดยการนำเท้าคืบค้ำหอกขึ้นมา แล้วใช้มือหยิบต่อยกทอดหนึ่ง

กระบี่ เป็นอาวุธที่ใช้ต่อสู้บนพื้นราบ สำหรับฟันและแทงคู่ต่อสู้ มีวิธีจับ 2 แบบ ซึ่งต่างกันเพียงเล็กน้อย การถือกระบี่ทั้ง 2 วิธีนี้ ถ้านำมาพลิกแพลงชื่อมือในท่าต่าง ๆ จะเกิดความหมายต่างกัน เริ่มจาก

- การวางกระบี่ที่พื้นเวทีขณะผู้แสดงนั่ง
- การหยิบกระบี่ขึ้นมาจากพื้นเวที
- การเตรียมต่อสู้

- การรำทาบตามท่อนอง เพลงและบทร้อง
- การรับในบทและในเพลง
- การแยกออกจากคู่ต่อสู้

นอกจากนี้การใช้กระบี่มาประกอบการแสดง โดยใช้ท่าต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ยังมีวิธีการใช้กระบี่โดยทั่วไปที่ใช้ในการรำหรือต่อสู้ด้วยกระบี่จริงอีกหลายวิธี แต่วิธีเหล่านี้ไม่ได้นำมาใช้ในการแสดงละคร โดยเฉพาะในเรื่องอิเหนาเลย

กริช เป็นอาวุธสั้น มีลักษณะการใช้คล้ายมีด รู้กันแบบประชิดตัว ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา อาวุธกริชยังใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการแต่งกายของตัวละครชายในเรื่อง โดยการพกพาเป็นอาวุธประจำตัวอีกด้วย ดังนั้นการใช้อาวุธกริชตามลักษณะการใช้งานในโอกาสต่าง ๆ กัน จึงมีหลายวิธีได้แก่

- วิธีการพกกริชเป็นอาวุธประจำตัว สำหรับผู้แสดงที่รับบทเป็นชายตามเนื้อเรื่อง โดยการเหน็บกริชไว้ที่เอวด้านซ้ายของผู้แสดง
- วิธีการดึงกริชออกจากฝัก ขณะที่กริชเหน็บอยู่ที่เอวของผู้แสดง เพื่อนำออกมาใช้ในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้

1. ใช้ในการรบ
2. ใช้ในการตัดดอกไม้
3. ใช้ในการฉายกริช
4. ใช้รำกริช

- วิธีการถือกริช มี 2 วิธี

1. ถือกริชทั้งฝัก ใช้ในการรำตรวจพลของตัวเอกในเรื่อง โดยถือออกมาตั้งแต่ผู้แสดงเดินออกมาจากประตูฉาก และจะจบการใช้กริชที่ผู้แสดงนำกริชเหน็บที่เอวด้านซ้าย
2. ถือเฉพาะตัวกริชที่ดึงออกจากฝักแล้ว ใช้ในการรบ การตัดดอกไม้ การฉายกริช และการรำอวดฝีมือ

อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการแสดงละครเรื่องอิเหนาทั้ง 3 หมวดที่กล่าวถึงนี้เป็นอุปกรณ์ที่ตัวละครจะต้องใช้หลายครั้งในการแสดง และนอกจากอุปกรณ์ดังกล่าวแล้ว ยังมีอุปกรณ์

หมวดเบ็ดเตล็ดที่ตัวละครจะใช้น้อยครั้ง หรือบางชนิดใช้เพียงครั้งเดียวต่อการแสดงตลอดทั้งเรื่อง
อุปกรณ์เหล่านี้มีระเบียบวิธีใช้งานยุ่งยากเพียงแต่นำมาถือหรือใช้ตามบทเท่านั้น

แม้ว่าการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรจะ
สามารถอธิบายวิธีการใช้อุปกรณ์ชนิดเดียวกันนี้ในการแสดงละครเรื่องอื่น ๆ ได้ก็ตาม แต่อุปกรณ์
ประกอบการแสดงที่ใช้นั้นละครเรื่องอื่น ๆ แต่ไม่ได้นำมาใช้ในการแสดงละครเรื่องอิเหนาตามบท
ละครของกรมศิลปากร ยังมีอีกหลายอย่าง หรือแม้แต่ในบทละครเรื่องเอง ถ้าเป็นบทพระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ 2 ก็ยังคงมีอุปกรณ์อีกมากมายที่ไม่ได้กล่าวถึงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้แก่ อุปกรณ์
ประเภทพาหนะ เช่น วอ ที่กล่าวไว้ในภาคผนวก อุปกรณ์ประกอบในราชพิธี เช่น พระราชพิธี
โสกันต์ พระราชพิธีถวายพระเพลิง พระราชพิธีสมโภชลูกหลวง เป็นต้น หรือแม้แต่อุปกรณ์ประเภท
อาวุธ เช่น ทวน กระบี่ ซึ่งได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการใช้อาวุธและกระบี่ในละคร
แต่ใช้อาวุธและกระบี่โดยทั่วไปที่เรียกโดยรวมว่า "กระบี่กระบอง" ยังมีวิธีการใช้ที่แตกต่างไปจาก
ที่กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อีกมากมาย ดังได้กล่าวไว้ในภาคผนวกข้างแล้ว ซึ่งต่างก็เป็นเรื่อง
ที่น่าสนใจ สมควรแก่การสืบค้น เพื่อบันทึกไว้เป็นหลักฐาน และเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจทางด้าน
นาฏศิลป์ไทยต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย